

УДК 811.161.2'373.232

O. V. Бурдунюк

ВІДІМЕННІ ПРІЗВИЩА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ МИКОЛАЇВЩИНИ

У статті розглянуто лексико-семантичні особливості відіменних прізвищ північно-західної Миколаївщини.

Ключові слова: відіменне прізвище, особове ім'я, антропонімна основа, слов'янське автохтонне ім'я, християнське ім'я.

Власні особові імена — один із найдавніших класів антропонімів, який протягом тривалого часу виокремлював людину з-поміж собі подібних. Тому, в період, коли як новий клас спадкових назв почали формуватися прізвища, першоосновою для їх творення ставали на самперед особові імена.

Прізвища, утворені від особових власних імен, були об'єктом наукового дослідження Ю. К. Редька, П. П. Чучки, Г. Є. Бучко, Л. Т. Масенко, С. Є. Панцьо, Т. В. Марталоги, Л. О. Кравченко, І. І. Ільченко, І. А. Корніenko, Н. Ю. Булави, Ю. Б. Бабій, Ю. М. Новикової, Г. Д. Панчук, С. В. Шеремети, Л. О. Лісової та ін. Водночас прізвища північно-західної Миколаївщини взагалі та відіменні зокрема дотепер спеціально не вивчались. Тому на сьогодні залишається **актуальним** вивчення прізвищ зазначеної території, що дозволить виявити не лише їх регіональну специфіку, але й певною мірою доповнити відомості інших дослідників про прізвищеву систему півдня України та національний антропонімікон у цілому.

Об'єкт дослідження — відіменні прізвища північно-західної Миколаївщини (Арбузинського, Веселинівського, Врадіївського, Доманівського, Кривоозерського та Первомайського районів). Предмет дослідження — лексико-семантичні особливості відіменних прізвищ указаного регіону. Мета пропонованої розвідки — проаналізувати відіменні прізвища північно-західної Миколаївщини, виявивши їх специфіку. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: визначити склад слов'янського та християнського іменникá в основах досліджуваних антропонімів; встановити продуктивність тих чи

інших (чоловічих і жіночих) особових імен у складі відіменних прізвищ північно-західної Миколаївщини; простежити кількісні співвідношення між окремими групами досліджуваних прізвищ.

Порівняно з іншими лексико-семантичними групами прізвища, утворені від власних особових імен, становлять значну кількість не лише на території північно-західної Миколаївщини, але й в інших регіонах України. За свідченням дослідників, у Припорізькому регіоні їх налічують 2287 одиниць [3], Лемківщині — 2690 [8], Північній Донеччині — 2708 [2], Центральній та Східній Донеччині — 8112 [7], Середній Наддніпрянщині — 2366 [1], Північно-Правобережному Степі — 1700 [6]. На території північно-західної Миколаївщини нараховано 1535 одиниць відіменних прізвищ (7371 носій). При цьому 1399 прізвищ (7379 носіїв) — похідні від чоловічих імен, і лише 136 прізвищ (381 носій) — від жіночих імен. Як зазначає П. П. Чучка, «... причин такої диспропорції дві: а) у період формування прізвищ церковні святці містили більше чоловічих імен, ніж жіночих; б) звичай називати дитину за батьком серед українців завжди був поширенішим, ніж звичай іменувати за матір'ю» [15: 20].

Особові імена, засвідчені в основах прізвищ досліджуваного регіону, представлені автохтонними слов'янськими (термін *слов'янське автохтонне особове власне ім'я* введено в науковий обіг М. Л. Худашем [14] і уточнено М. О. Демчук [4: 13]) та християнськими іменами.

Відомо, що християнські імена почали входити до побутового вжитку після хрещення Русі, поступово витісняючи автохтонні слов'янські, в результаті чого «... відбулася заміна давніх автохтонних власних імен новими, християнськими іменами, основу яких становили введені у святці і церковний календар власні імена староєврейського, грецького і латинського походження» [14: 150]. Усталення християнського іменникб — тривалий і конкурентний процес: адже в той час, коли відбувалася адаптація християнських імен на українському ґрунті, слов'янські не могли зникнути, не лишивши в мовному середовищі свого помітного сліду. Однак, як зазначає М. Л. Худаш, вони «... не могли також довго зберігати і своєї первісної функції чи номінативної властивості або й існувати як побічні власні імена паралельно із своїми конкурентами, не зазнавши відповідно номінативної трансформації» [14: 150]. Імовірно, з цим історичним процесом і варто пов'язувати той факт, що прізвища, похідні від слов'янських

автохтонних імен, в українському антропоніміконі становлять порівняно незначну кількість. Наприклад, на території Центральної та Східної Донеччини таких антропонімних одиниць виявлено дослідниками 300 [7], Середньої Наддніпрянщини — 596 [1], Північної Донеччини — 433 [2], Лубенщини — 181 [5].

На території північно-західної Миколаївщини виявлено 53 прізвища (193 носії), утворених від слов'янських автохтонних імен композитного та апелітивного походження. Серед зазначененої групи прізвищ 42 (142 носії) — походять від чоловічих імен; 11 (51 носій) — від жіночих. Пор., наприклад, найпоширеніші прізвища: *Славич* (24) < *Слава*, *Стасюк* (12) < *Стась* < *Стасій / Станіслав*, *Станкевич* (9) < *Станко* < *Станімир*, *Продан* (6) < *Продан* (< дієприкм. *проданий*), *Славік* (5) < *Слава*. Чимало зазначених прізвищ містять в своїх основах слов'янські автохтонні імена, в сучасному українському іменнику рідковживані. Пор., зокрема, *Жадан* (1), *Жданюк* (3) < *Ждан* (< д.-рус. дієприкм. *жъданъ*), *Заславчик* (1) < *Заслав* < *Ізяслав*, *Любкевич* (1) < *Любко* < *Любомир*, *Радік* (1) < *Радь(о)* < *Радислав*, *Троян* (3) < д.-рус. *Троянъ* 'міф. істота, а також язичеське божество' тощо.

Цілком закономірно, що серед досліджуваних прізвищ помітно переважають похідні від особових імен християнського календаря. В кількісному відношенні вони становлять 1063 одиниці (5616 носіїв). При цьому 971 прізвище (5362 носій) — похідні від чоловічих імен, і лише 91 прізвище (253 носії) — від жіночих. Пор., зокрема, найпоширеніші прізвища, утворені від чоловічих хресних імен грецького походження: *Петренко* (112)¹, *Герасименко* (88), *Онищенко* (80), *Трофименко* (72), *Ніколаєнко* (63), *Харченко* (58), *Остапенко* (50), *Оніщак* (50), *Федоренко* (50), *Пилипенко* (49), *Микульшин* (48), *Левченко* (46), *Мицик* (44), *Тищенко* (43), *Кириченко* (42), *Ніколюк* (42), *Костенко* (39), *Тарасенко* (37), *Михайленко* (37), *Фесенко* (36), *Степаненко* (35), *Нестер* (35), *Тофан* (35), *Денисюк* (35), *Хоменко* (32) тощо.

Досить поширені серед аналізованих антропонімів прізвища, утворені від чоловічих хресних імен латинського походження, а саме, 186 одиниць (966 носіїв), пор., наприклад: *Луценко* (61), *Павлюк* (42), *Павленко* (41), *Терещенко* (34), *Романенко* (32), *Мартинюк* (27), *Максименко* (27), *Павлюк* (25), *Пашенко* (25), *Омельченко* (21), *Гнатенко* (20), *Мартиненко* (19), *Романюк* (18) тощо.

¹ У дужках подано кількість носіїв.

Від чоловічих хресних імен давньоєврейського походження за свідчено меншу кількість прізвищ — 165 одиниць (814 носіїв), пор., зокрема: *Самойленко* (81), *Назаренко* (61), *Давиденко* (50), *Іщенко* (50), *Яковенко* (48), *Савченко* (40), *Савчук* (36), *Яценко* (29), *Гаврилюк* (24), *Ящук* (24), *Лільченко* (23), *Осипенко* (22), *Даниленко* (21) тощо. Зауважимо, однак, що найчастотнішим іменем в основах прізвищ північно-західної Миколаївщини виявилося чоловіче хресне ім'я *Семен* (38) давньоєврейського походження. Пор. цілу низку досліджуваних прізвищ, утворених від цього імені та його похідних форм: *Семанишин / Семанішин, Семененко, Семенець, Семенович, Семенченко, Семенчук, Семенюк, Семко, Сеник, Сеница, Сениченко, Сенишин, Сенів, Сенкевич, Сенчишак, Сеньків, Сенькович, Сенюта, Симченко, Синиченко, Синишин / Синішин, Синчук / Сінчук, Синькевич, Синько, Синькович, Синюта, Сімаченко, Сімашко, Сімчишин, Сініченко, Сінчак, Сінкевич, Сінькович, Сьомік, Сьомма.*

Варто зазначити, що чимала кількість сучасних відіменних прізвищ досліджуваної території містить в своїх основах застаріле або рідковживане ім'я християнського походження, пор.: *Адаменко, Адамчук < д.-євр. Адам; Бакуменко, Бакун < гр. Αβακούμ; Гапіч, Гапчук, Гапоненко, Гапоченко < Гапон < Агафон; Амбросенко, Амброс < гр. Αμβροσίος; Ананійчук, Ананко, Ананченко < д.-євр. Ανανίας; Дромашко < гр. Ανδρομάχη; Барташевич, Бартошик, Бартош < гр. Βαρτολομαῖος; Вакуленко, Вакула < гр. Βακουλᾶ; Власенко, Власик, Влас < гр. Βλαστός; Кащерук, Каспір < гр. Κασπάρος; Германович, Герман < лат. Герман; Гурик, Гуринович < д.-євр. Γοργίας; Дідоренко < гр. Διόδωρος; Овсієнко, Овсюк < гр. Οὐεστίας; Явтушенко < Явтух < гр. Σφυτίχης; Махнюк, Махняк < гр. Επίμαχος; Йоєнко, Іовко < д.-євр. Ιώβ, Ιώβ; Засименко, Зосімов < гр. Ζωσίμος* тощо.

Як видно з наведених прикладів, в основах прізвищ північно-західної Миколаївщини представлені особові імена в різних розмовних варіантах. Переважно це адаптовані на народному ґрунті варіанти церковно-християнських особових імен. Кількість варіантів імені прямо пропорційна кількості утворених від нього прізвищ. Серед загального числа досліджуваних прізвищ виділяємо такі:

1. Прізвища, що повністю збігаються з офіційними формами особових імен «... перетворилися в прізвища шляхом переосмислення: індивідуальна назва (ім'я) предка стала без змін спільною назвою нашадків» [10: 12], тобто утворені лексико-семантичним

способом. Таких антропонімних одиниць нараховано 68 (203 носії), серед яких 65 прізвищ (199 носіїв) — із чоловічим іменем в основах, пор., наприклад, (від християнських імен): *Антон, Вакула, Влас, Герасим, Герман, Гнат, Данило, Дорош, Каленик, Капітон, Кіндрат, Лазар, Лукіян, Макар, Маковій, Мартин, Назар, Нестер, Пилип, Роман, Сидір, Симон, Теодор, Хома*; (від слов'янських імен): *Богдан, Борис, Продан*.

2. Прізвища, утворені від офіційних форм особових імен морфологічним способом, становлять 486 одиниць (3164 носії), зокрема, з чоловічим іменем в основі — 448 прізвищ (3064 носії). Така порівняно невелика продуктивність прізвищ цього типу пояснюється тим, що офіційні імена значно рідше вживаються в розмовній мові, ніж їх похідні форми, які здебільшого слугували основою для творення багатьох відіменних прізвищ. Серед антропонімів цієї групи на території північно-західної Миколаївщини, зокрема, виявлено: *Адаменко, Амбросенко, Артеменко, Архипенко, Василенко, Власенко, Гавриляк, Гнатенко, Давиденко, Данилюк, Дем'яненко, Денисюк, Єфименко, Іванів, Кирилюк, Клименко, Корніenko, Кузьменко, Макаренко, Максименко, Матвієнко, Назаренко, Павлович, Панасюк, Пархоменко, Петренко, Пилипюк, Потапенко, Романенко, Степанюк, Тарасенко, Федоренко, Фоменко, Харитоненко, Якименко тощо*.

3. Прізвища, утворені від неофіційних форм особових імен, становлять найбільшу кількість — 1049 одиниць (4588 носіїв), у тому числі, з чоловічим іменем в основі — 958 одиниць (4320 носіїв). До таких прізвищ відносимо, зокрема, похідні від квалітативних форм особових імен, які мають значення суб'єктивної оцінки. Останні часто утворено від скорочених форм особових імен, що, як правило, з'явилися внаслідок своєрідної реакції мовців на громіздкі та незручні для користування в побуті особові імена. Скорочення, з одного боку, дає нову фонетичну модифікацію імені, породжену різними звуковими змінами; з іншого — виступає як особливий (регресивний) спосіб словотвору, в результаті чого з'являються нові варіанти імен та імена з новим емоційним відтінком [11: 336], які, в свою чергу, стають основою формування нових прізвищ.

Серед досліджуваних прізвищ північно-західної Миколаївщини, похідних від квалітативних й, зокрема скорочених, форм чоловічих особових імен, наведемо такі: *Артошенко < Артох < Артем* [13: 44],

Антосюк < Антось < Антон [13: 37], *Танасійчук < Танасійко < Танасій < Атанасій* [13: 283], *Вахненко < Вахно < Івахно < Івах < Іван* [13: 144], *Базилюк < Базиль < Василь* [9: 1, 22], *Бень < Бенедикт* [9: 1, 52], *Вінценюк < Вінцьо < Вінцент < Вікентій* [13: 66], *Гаврищенко < Гаврисько < Гаврись < Гаврило* [13: 78], *Демець < Дема < Дем'ян* [9: 1, 291], *Мицик < Миць < Мить < Дмитро* [13: 108], *Дорошук < Дорошко < Дорош < Дорофій* [9: 1, 326], *Юхненко < Юхно < Юхим* [13: 410], *Химчак < Химко < Єфим* [9: 2, 1122], *Саєнко < Сай < Ісаї* [9: 2, 921], *Юсипенко < Юсип < Йосип* [13: 161], *Крищук < Кресько < Криштоф < Христофор* [13: 403], *Якушко < Якуха < Яків* [9: 2, 952] та ін.

Як зазначалося вище, прізвищ із жіночими іменами в основах серед досліджуваного матеріалу простежується досить незначна кількість. Однак, дослідники зауважують, що «...зібрані разом, вони становлять значний інтерес, оскільки певною мірою відображають становище жінки в далекі від нас часи» [12: 103]. Відомо, що здавна чоловік був головою родини і виступав як суб'єкт господарської діяльності. Тому й усі члени родини носили його прізвище. Лише в окремих випадках, коли через певні обставини обов'язки голови сім'ї виконувала жінка, наприклад удова, основою для творення прізвища могло стати жіноче ім'я. Цим і пояснюється той факт, що прізвищ, похідних від жіночих імен набагато менше, ніж похідних від імен чоловічих. На території північно-західної Миколаївщини нараховано 136 таких антропонімних одиниць (381 носій).

Головна роль у творенні прізвищ з жіночим іменем в основах належить, безперечно, хресним іменам грецького походження. Таких антропонімних одиниць на досліджуваній території виявлено 91 (253 носії), найпоширеніші це: *Марусенко* (20), *Гальченко* (17), *Марущак* (14), *Христенко* (10), *Мартич* (9).

Меншу кількість становлять прізвища, утворені від жіночих імен латинського походження, — 21 одиниця (51 носій), пор., наприклад, *Маринюк* (4), *Урсуленко* (3).

Порівняно незначну частину прізвищ, — 12 одиниць (29 носіїв), — утворено від жіночих особових імен давньоєврейського походження: *Євченко* (5), *Ганчо* (4), *Євич* (3), *Євчик* (2), *Ганноченко* (1), *Ганусяк* (1).

Досить небагато засвідчено прізвищ із жіночими слов'янськими автохтонними іменами в основах — 8 одиниць (41 носій): *Надежко* (19), *Надич* (3), *Надьожин* (3), *Вірко* (3), *Вірчак* (2).

Найпродуктивніше жіноче особове ім'я, виявлене в складі досліджуваних відіменних прізвищ, — давньоєврейське хресне ім'я *Марія* з похідними формами (12), пор., зокрема: *Манюта, Машин, Машурин, Марунчак, Марус, Марусенко, Марусій, Маруха, Марухненко, Маруща, Марущак, Марущук, Машенко* тощо.

Прізвища з жіночими особовими іменами в основах (незалежно від їхнього походження), утворені переважно від неофіційних форм цих імен, й становлять 91 антропонімну одиницю (268 носіїв), наприклад: *Вірко < Вірка < Віра* [13: 69], *Гасюк < Гася < Агафія* [13: 20], *Горпинченко < Горпинка < Горпина < Агрітина* [13: 22], *Кашук < Каська < Кася < Катерина* [9: 1, 451], *Марунчак < Марунка < Маруна < Марія* [9: 2, 657], *Оксанчук < Оксанка < Оксана* [13: 259], *Солощенко < Солошка < Солоха < Соломія* [9: 2, 993], *Соломіч < Солома < Соломія* [13: 342], *Хаврошин < Хавроха < Хавронія < Февронія* [13: 374], *Христенко < Христя < Христина* [13: 402] тощо. Натомість прізвищ, похідних від офіційних форм жіночих імен, засвідчено лише 38 одиниць (100 носіїв), серед яких, наприклад, *Євич, Катеринюк, Мариненко, Марфенко, Мартич* тощо. На досліджуваній території виявлено лише 3 прізвища (4 носії), основи яких повністю збігаються з офіційними формами жіночих особових імен: *Алла, Тереза, Фльора (Флора)*.

Отже, проведений лексико-семантичний аналіз відіменних прізвищ північно-західної Миколаївщини дозволяє констатувати. У прізвищевій системі зазначеного регіону прізвища, похідні від власних особових імен, становлять чималу кількість. Найпродуктивніші серед власних особових імен, що стали основою відіменних прізвищ, — церковно-християнські особові імена грецького походження (1062 прізвищ). Найбільше число відіменних прізвищ північно-західної Миколаївщини утворено від неофіційних форм особових імен, на самперед народно-розмовних, адаптованих на українському мовному ґрунті. В кількісному відношенні помітно переважають відіменні прізвища, утворені від чоловічих особових імен, що спричинено по-залингвальними факторами.

Література

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини: Авто-реф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. Б. Бабій; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2007. — 20 с. — укр.

2. Булава Н. Ю. Сучасні українські прізвища північної Донеччини: Автoreф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. Ю. Булава; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2005. — 20 с. — укр.
3. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропонімія Дніпровського Прип'єття і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. доктора філол. наук, проф. В. О. Горпинича. — 2-ге видання, доповнене й виправлене. — Дніпропетровськ, Миколаїв, 2012. — Ономастика і апеллятиви, вип. 38. — 232 с.
4. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. — К., 1988. — 170 с.
5. Кравченко Л. О. Антропонімія Лубенщини: Автoreф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. О. Кравченко; Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. — К., 2002. — 21 с.
6. Марталога Т. В. Антропонімія північного Степу України : Автoreф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. В. Марталога; Дніпропетр. держав. ун-т. — Дніпропетровськ, 1997. — 16 с.
7. Новикова Ю. М. Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини: Автoreф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. М. Новикова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2008. — 22 с. — укр.
8. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини. — Тернопіль: Тернопіль, 1995. — 125 с.
9. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ: У 2 т. / Ред. Д. Гринчишин. — Львів, 2007.
10. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. — К.: Наукова думка, 1966. — 216 с.
11. Рульова Н. І. Чоловічі імена та їх структурно-словотвірні варіанти в основі прізвищ Західного Поділля / Н. Рульова // *Studia slovakistica* / упоряд.: С. М. Пахомова, Я. Я. Джоганик; Ужгородський нац. ун-т. — Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2008. — Вип. 8: Ювілей. — С. 333–345.
12. Суперанская А. В., Суслова А. В. Современные русские фамилии. — М.: Наука, 1981. — 175 с.
13. Трійняк І. І. Словник українських імен. — К.: Довіра, 2005. — 509 с.
14. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. — К.: Наукова думка, 1977. — 235 с.
15. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. — Львів: Світ, 2005. — 702 с.

Бурдунюк О. В.

**ОТЫМЕННЫЕ ФАМИЛИИ СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ НИКОЛАЕВІЦІ-
НІ**

В статье рассмотрены лексико-семантические особенности отыменных фамилий северо-западной Николаевщины.

Ключевые слова: отыменная фамилия, личное имя, антропонимная основа, славянское автохтонное имя, христианское имя.

Burdunyuk O. V.

**THE SURNAMES DERIVED FROM THE NAMES OF NORTH-WESTERN
MYKOLAYIV**

The article describes the lexical-semantic features of surnames derived from the names of North Western Mykolayiv.

Key words: surname derived from the names, personal name, anthroponymic stem, autochthonous Slavic name, Christian name.